

Joanna Jadwiga Białkiewicz*

Dzieje pałacu w Bieganowie (powiat wrzesiński) od jego wzniesienia do czasów współczesnych, z uwzględnieniem zagadnień konserwatorskich

The history of the palace in Bieganowo (Września County) from its construction to modernity, with attention to conservation issues

Słowa kluczowe: Bieganowo (gmina Kołaczkowo, powiat wrzesiński, województwo wielkopolskie), pałac w Bieganowie, hrabia Edward Grabski, architekt inż. Stefan Cybichowski, Ustawa o ochronie zabytków, Wielkopolski Wojewódzki Konserwator Zabytków, rejestr zabytków, styl narodowy, wielkopolska architektura rezydencjonalna

Key words: Bieganowo (Kołaczkowo District, Września County, Greater Poland Voivodeship), Palace in Bieganowo, Count Edward Grabski, architect engineer Stefan Cybichowski, Monument Protection Act, Greater Poland Voivodeship Monument Conservator, heritage register, national style, Greater Poland residential architecture

W wielkopolskiej wsi Bieganowo (gmina Kołaczkowo, powiat wrzesiński) wznosi się niezaprzeczalnie wartościowy pod względem artystycznym, sukcesywnie niszczący i najwyraźniej zapomniany zabytek. Jest to pałac wzniesiony w latach 1914-1916 na zlecenie hrabiego Edwarda Grabskiego, zaprojektowany przez znanego poznańskiego architekta Stefana Cybichowskiego (ryc. 1, 2).

Edward Zenon Grabski herbu Wczele (1883-1951)¹ – ziemianin, przemysłowiec, działacz społeczny, szambelan papieski, twórca i pierwszy dowódca 3/17 Pułku Ułanów Wielkopolskich, rotmistrz kawalerii Wojska Polskiego – odziedziczył majątek Bieganowo po swej matce, Helenie z Broniszów (1850-1897). Ziemie te pozostawały w posiadaniu rodziny Broniszów herbu Wieniawa od 3. ćwierci XVIII wieku. Grabski przejął zarząd nad Bieganowem w roku 1906 i od samego początku dał się poznać jako reformator i społecznik, zakładając Kółko Rolnicze i modernizując zastaną infrastrukturę, m.in. wznosząc w roku 1907 nowe czworaki dla pracowników majątku. W roku 1914 rozpoczął budowę pałacu, który w okresie dwudziestolecia międzywojennego pełnił funkcję nie tylko rodowej siedziby, ale również był ważnym ośrodkiem życia towarzyskiego i kulturalnego. Projekt rezydencji przygotował inż. Stefan Cybichowski (1881-1940), wykształcony na Politechnice w Charlottenburgu (Königliche Technische

In a Greater Poland village of Bieganowo (Kołaczkowo District, Września County) there stands a monument unquestionably of great artistic value, but successively deteriorating and obviously forgotten. It is a palace erected in the years 1914-1916, commissioned by Count Edward Grabski, and designed by a renowned architect from Poznan, Stefan Cybichowski (fig. 1, 2).

Edward Zenon Grabski, of the Wczele coat of arms (1883-1951)¹ – a landowner, an industrialist, a social activist, a papal chamberlain, the creator and the first commander of 3/17 Regiment of Greater Poland Uhlans, a cavalry captain of the Polish Army – inherited the Bieganowo estate from his mother, Helena Bronisz (1850-1897). The land belonged to the Bronisz family, of the Wieniawa coat of arms, since the 3rd quarter of the 18th century. Grabski took over the management of Bieganowo in 1906, and from the very beginning became known as a reformer and social activist, by establishing a Farmers' Association and modernising the existing infrastructure, e.g. erecting new living quarters for the estate workers in 1907. In 1914, he started building a palace which during the twenty-year interwar period functioned not only as a family seat, but was also an important centre of social and cultural life. The project of the residence was prepared by engineer Stefan Cybichowski (1881-1940), a graduate of

* Joanna Jadwiga Białkiewicz, Politechnika Krakowska, Wydział Architektury, Instytut Historii Architektury i Konserwacji Zabytków

* Joanna Jadwiga Białkiewicz, Cracow University of Technology, Department of Architecture, Institute of History of Architecture and Monument Conservation

Ryc. 1. Pałac w Bieganowie, elewacja frontowa, 1978. Źródło: zbiory prywatne prof. Z.J. Białkiewicza
 Fig. 1. Palace in Bieganowo, front elevation, 1978. Source: private archive of Z.J. Białkiewicz

Hochschule zu Berlin), ceniony poznański architekt, późniejszy naczelnik Wydziału Budowlanego w Urzędzie Wojewódzkim². Cybichowski specjalizował się przede wszystkim w budownictwie sakralnym, zaprojektował ponad sto obiektów tego typu na terenie całej Wielkopolski i Pomorza³, realizował również zlecenia z zakresu architektury publicznej, takie jak neobarokowy Bank Włościański przy Placu Wolności 9 (1911), modernistyczny Zespół Szkół Handlowych w Poznaniu przy ul. Śniadeckich (1927-28), przebudowa Teatru Polskiego tamże (1929), obiekty przemysłowe: zakłady Fabryki Kosmetyków firmy Falkiewicz przy ul. Gnieźnieńskiej (1934), fabryka Pebeco przy ul. Głównej, Elektrownia Miejska w Poznaniu na terenie byłego Fortu Roon (Fortu Czecha, 1924-25) czy dom towarowy „The Gentleman” na rogu ul. Paderewskiego i Szkolnej (1939). Stylistycznie Stefan Cybichowski wypowiedział się głównie w formach klasycystycznych, lecz nieobce były mu również rozwiązania neostylowe i modernizujące.

KONCEPCJE ARCHITEKTONICZNE PAŁACU

Na tym tle szczególnie ciekawie przedstawia się bieganowska rezydencja, wraz z całym założeniem pałacowo-parkowym. Jak wynika z zachowanych szkiców sygnowanych przez Cybichowskiego, istniało kilka różniących się od siebie wariantów funkcjonalno-stylistycznych pałacu, co może wskazywać, iż zleciłodawca mógł zgłaszać własne propozycje, mające wpływ na ostateczny kształt rezydencji. Wszystkie warianty łączą jednak wyraźnie reprezentacyjny charakter budowli i stylistyczny rozmach, świadczący o tym, iż mamy tu do czynienia z czymś więcej niż tylko wiejskim dworem mieszkalnym, że Bieganowo od początku miało być miejscem podejmowania i goszczenia wysoko postawionych gości oraz organizowania wydarzeń kulturalnych.

the Royal Technical College in Charlottenburg (Königliche Technische Hochschule zu Berlin), a highly regarded architect from Poznan, later the head of the Building Department in the Voivodeship Office². Cybichowski specialised primarily in church buildings, and designed over one hundred such objects in the area of Greater Poland and Pomerania³. He also realised commissions concerning public architecture, such as the neo-Baroque Landowners' Bank at Plac Wolności 9 (1911), a modernist Business School Complex in Śniadeckich Street in Poznan (1927-28), alterations to the Polish Theatre there (1929), or industrial objects: the Cosmetics Factory for the Falkiewicz company in Gnieźnieńska Street (1934), Pebeco factory in Główna Street, the City Power Plant in Poznan on the site of the former Fort Roon (Chech Fort, 1924-25), or a department store “The Gentleman” on the corner of Paderewskiego and Szkolna streets (1939). Stylistically Stefan Cybichowski expressed himself mostly through the classicist forms, though he was no stranger to neo-stylistic and modernist solutions.

ARCHITECTONIC CONCEPT OF THE PALACE

Against such a background the residence in Bieganowo with the whole park-and-palace complex looks particularly interesting. The preserved sketches signed by Cybichowski reveal that there existed several varying functional-stylistic variants of the palace, which might indicate that the employer could have made his own suggestions which influenced the final shape of the residence. What all the variants share, is the clearly formal character of the building and its stylistic daring, confirming that we are dealing here with much more than a country manor house, and that from the very beginning Bieganowo was to be a venue for accommodat-

Dysponujemy zachowanymi szkicami pałacu z roku 1912 i 1913. Pierwsza propozycja Cybichowskiego, zaprezentowana na rysunkach z roku 1912 (ryc. 3), oparta była przede wszystkim na formach neobarokowych i odznaczała się większym rozmachem i przepychem dekoracji niż wersja ostateczna, co widoczne jest szczególnie w bardzo ozdobnym potraktowaniu opraw okien parteru. Architekt zaprojektował tu pałac wyższy – z dwiema kondygnacjami i poddaszem mieszkalnym pod dachem mansardowym, z wielobocznymi opilastrowanymi ryzalitami flankującymi fasadę. Elewację ogrodową ożywiać miały trzy płaskie ryzalite półkoliste. Również układ wnętrza w tej wersji zasadniczo różnił się od ostatecznego: z frontowej sieni i garderoby przechodziło się od razu do wielkiego holu z wyjściem na ogród – po prawej stronie miała znajdować się duża jadalnia, zaś po lewej salon z kominkiem. Klatka schodowa umieszczona została na uboczu, po prawej stronie sieni. Po lewej stronie salonu architekt zaproponował okrągły buduar. Projekt Cybichowskiego nasuwa tu skojarzenia np. z pałacem Druckich-Lubeckich w Dłoni k. Rawicza, budowanym w tym samym czasie (1912-13) przez Rogera Sławskiego⁴. Podobieństwa są wyraźnie zauważalne nie tylko w proporcjach bryły i ogólnej stylistyce (w stosunku do omówionego powyżej projektu), ale również w pewnych szczegółach wystroju wnętrza – w dłońskim pałacu pojawia się bowiem otwarta drewniana klatka schodowa prowadząca na balkon wyższej kondygnacji – bardzo zbliżona do ostatecznie zrealizowanej w Bieganowie.

Ta pierwsza propozycja Cybichowskiego nie spotkała się jednak z akceptacją ze strony Edwarda Grabskiego. Kolejna wersja – z roku 1913 (ryc. 4) – prezentuje malowniczą bryłę wciąż neobarokowego dworu, lecz znacznie skromniejszego, bez portyku, a jedynie z ryzalitem pośrodku fasady i rozbudowanym portalem z półkolistym naczółkiem zdobionym dekoracją rzeźbiarską; piętro podobnie jak w wersji ostatecznej ukryte jest pod wysokim dachem mansardowym, po lewej stronie głównego korpusu architekt zaproponował prostopadłe dwukondygnacyjne skrzydło kryte dachem dwuspadowym, a po prawej – przysadzistą okrągłą wieżyczkę, w stylu neorenesansu francuskiego, z zewnętrzną klatką schodową. Należy zwrócić uwagę na specyficzny układ wnętrza z centralnym holem z klatką schodową – to samo rozwiązanie pojawia się w ostatecznej wersji rezydencji. Za holem architekt zaproponował obszerną jadalnię z półokrągłym ryzalitem wychodzącym na taras od strony ogrodu, a po bokach dwa salony i bibliotekę⁵. Skrzydło mieścić miało m.in. sypialnię i garderobę, a wieżyczka – kancelarię.

Propozycje Cybichowskiego, oscylujące wokół ozdobnie traktowanego neobaroku, nie do końca musiały odpowiadać Edwardowi Grabskiemu, stąd w ostatecznym swym kształcie pałac prezentuje formy bardziej klasycyzujące, nawiązując przy tym do tzw. „stylu krajowego”, opisanego w roku 1896 przez Zygmunta Czartoryskiego w wydanej w Poznaniu broszurze pt. *O stylu krajowym w budownictwie wiejskim*⁶. Ogólna koncepcja niskiego rozłożystego dworu z wyższą kondygnacją ukrytą pod dachem, z gankiem wspartym na kolumnach i czteropółciami dachem łamanym odpowiada postulatowi Czartoryskiego⁷, choć dach w Bieganowie nie jest typowym łamanym dachem polskim, lecz dachem mansardowym. Nasuwa to, wraz z formą wielobocznych ryzalitów i klasycznym portykiem w wielkim porządku, oczywiste skojarzenia z architekturą francuską, będącą również popularnym źródłem inspiracji w wielkopolskim budownictwie rezydencjonalnym XIX i początku XX wieku⁸ oraz w polskim klasycystycznym budownictwie dworskowym XVIII stulecia – jako przykłady

ing and entertaining very important guests, and organizing cultural events.

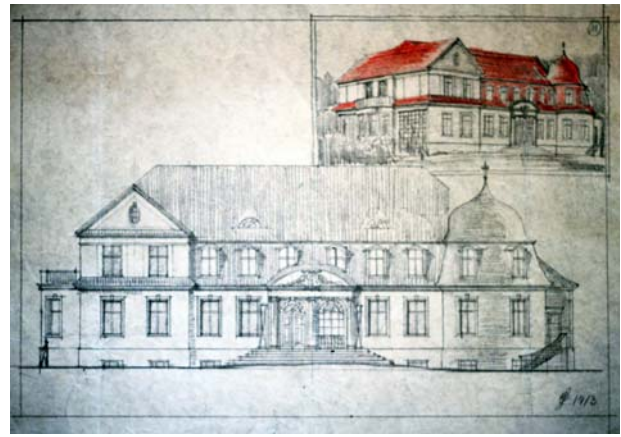
We possess preserved sketches of the palace from the year 1912 and 1913. The first proposal by Cybichowski, presented in sketches from 1912 (fig. 3), was based primarily on neo-Baroque forms and was characterised by more flourish and splendid decorations than the final version, which is especially visible in the very ornate window frames on the ground floor. The architect designed here a higher palace – with two storeys and a residential attic under a mansard roof, with polygonal pilastered risalits flanking the façade. The garden elevation was to be enlivened by three flat semi-circular risalits. The interior layout in this version also radically differed from the final one: from the front entrance-hall and cloakroom one would pass directly to the great hall with an entrance to the garden – on the right side there was to be a huge dining room, while on the left a salon with a fireplace. The staircase was moved to the side, on the right side of the entrance-hall. On the left side of the salon the architect suggested a round boudoir. Cybichowski's project arouses associations with e.g. the palace of the Drucki-Lubecki family in Dłóń near Rawicz, built at the same time (1912-13) by Roger Sławski⁴. Similarities are easily noticeable, not merely in proportions of the building and overall stylistics (in relation to the above described project), but also in some details of interior decoration – in the palace in Dłóń there appears an open wooden staircase leading to the balcony of an upper floor, closely resembling the one finally realised in Bieganowo.

However, that first suggestion by Cybichowski was not approved by Edward Grabski. The next version from the year 1913 (fig. 4) presents a picturesque building of a still neo-Baroque manor, but more modest, without a portico, and only with a risalit in the centre of the façade and an extender portal with a semi-circular jerkin head of a roof decorated with sculptures; the upper floor, like in the final version, is overshadowed by a tall mansard roof; on the left side of the main building the architect proposed a perpendicular 2-storey wing covered with a gable roof, and on the right a squat round tower in the style of French neo-Renaissance, with an outer staircase. What should be observed is the specific layout of the interior with a central hall with the staircase – the same solution appeared in the final version of the residence. Behind the hall the architect designed a spacious dining room with a semi-circular risalit opening onto the terrace on the garden side, with two salons and a library on the sides⁵. The wing was to house e.g. a bedroom and closet, and the tower – an office room.

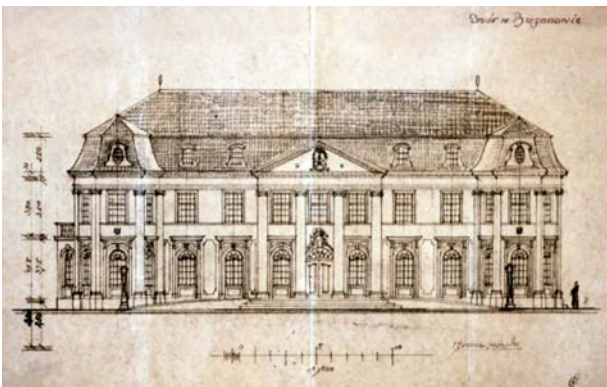
Cybichowski's proposals, oscillating around decoratively treated neo-Baroque, did not entirely suit Edward Grabski, therefore in its final version the palace represents more classicist forms, alluding to the so called "national style" described in 1896 by Zygmunt Czartoryski in the brochure published in Poznan entitled *About the national style in rural building*⁶. The overall concept of a low spreading manor with an upper storey hidden beneath the roof, with a porch supported on columns and a 4-slope two-tiered roof corresponds to the Czartoryski's ideas⁷, though the roof in Bieganowo is not a typical Polish two-tiered roof, but a mansard roof. Together with the polygonal risalits and a classicist portico in the giant order, it arouses obvious associations with French architecture which also was a popular source of inspiration in Greater Poland residential building in the 19th and at the

Ryc. 2. Pałac w Bieganowie, elewacja ogrodowa z tarasem, 1978. Źródło: zbiory prywatne prof. Z.J. Bialkiewicza
 Fig. 2. Palace in Bieganowo, garden elevation with terrace, 1978. Source: private archive of Z.J. Bialkiewicz

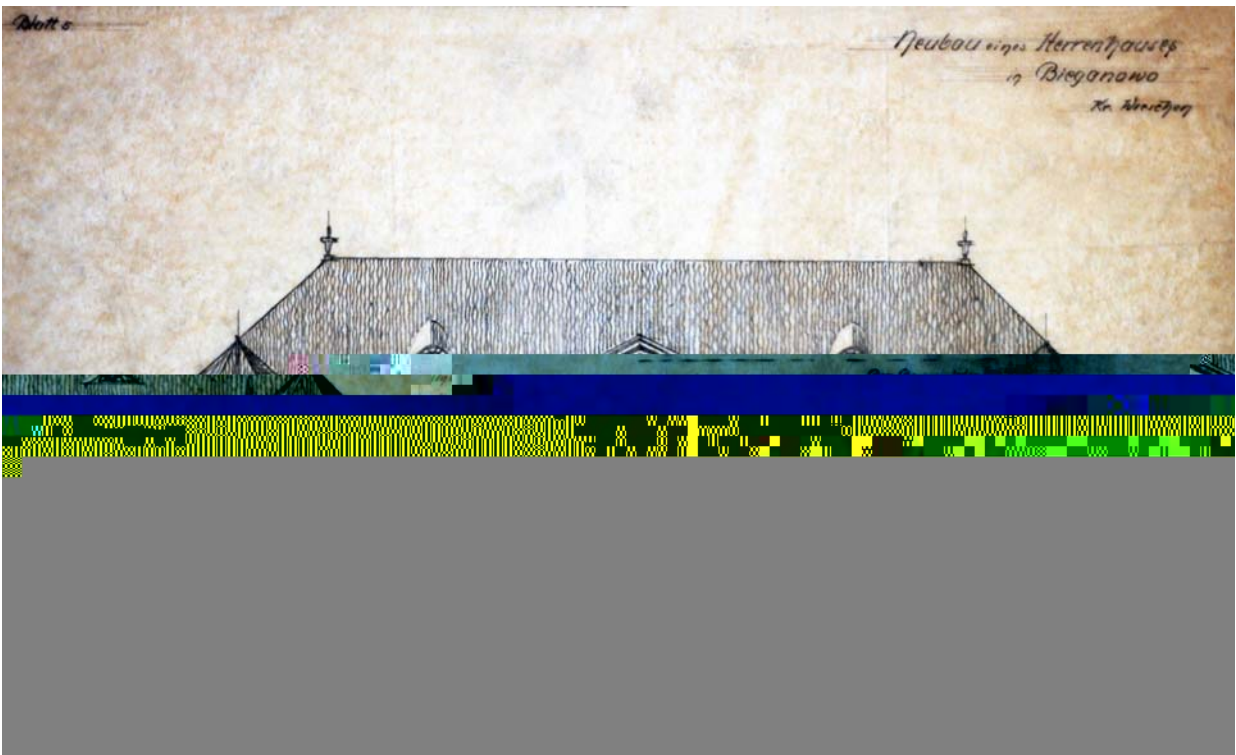
Ryc. 4. S. Cybichowski, projekt pałacu w Bieganowie, 1913. Źródło: Archiwum Miejskiego Konserwatora Zabytków w Poznaniu
 Fig. 3. S. Cybichowski, project of the palace in Bieganowo, front elevation, 1912. Source: Archive of the City Monument Conservator in Poznan

Ryc. 3. S. Cybichowski, projekt pałacu w Bieganowie, elewacja frontowa, 1912. Źródło: Archiwum Miejskiego Konserwatora Zabytków w Poznaniu
 Fig. 4. S. Cybichowski, project of the palace in Bieganowo, 1913. Source: Archive of the City Monument Conservator in Poznan

Ryc. 5. Pałac w Winnej Górze, proj. S. Borecki, elewacja frontowa, 2012. Źródło: zbiory prywatne J.J. Bialkiewicza
 Fig. 5. Palace in Winna Góra, project by S. Borecki, front elevation, 2012. Source: private archive of J.J. Bialkiewicz

Ryc. 6. S. Cybichowski, zrealizowany projekt pałacu w Bieganowie, elewacja frontowa, 1914. Źródło: Archiwum Miejskiego Konserwatora Zabytków w Poznaniu
 Fig. 6. S. Cybichowski, realised project of the palace in Bieganowo, front elevation, 1914. Source: Archive of the City Monument Conservator in Poznan

wymienić można dwór w Ludzisku, przy którego przebudowie pracował Stefan Cybichowski, czy tzw. stary dwór w Poznaniu-Morasku (1786)⁹.

Najbliższym geograficznie, jak i stylistycznie wzorem dla bieganowskiej rezydencji mógł być pałac w Winnej Górze w powiecie średzkim – wzniesiony w 1909 roku dla Henryka Mańkowskiego według projektu Stanisława Boreckiego (ryc. 5). W proporcjach bryły i elementach zdobniczych prezentuje on taką samą fuzję elementów neoklasycystycznych w duchu francuskim¹⁰ i „stylu krajowego”¹¹; oba pałace wykazują bardzo podobieństwo w kształcie portyku wspartego na czterech smukłych jońskich kolumnach i zwieńczonego trójkątnym tympanonem, w formach obramień okiennych parteru i wreszcie w mansardowym dachu z ukrytym piętrem mieszkalnym. W Bieganowie, tak samo jak w Winnej Górze, elewacja ogrodowa flankowana jest ryzalitami zdobionymi pilastrami w wielkim porządku i zwieńczonymi trójkątnymi przyczółkami. Różnice są także łatwo zauważalne, chociażby w rozwiązaniu bieganowskich ryzalitów w elewacji frontowej czy w potraktowaniu środkowego ryzalitu od ogrodu, jednak jedność stylistyczna obu obiektów jest na tyle wyraźna, iż można zaryzykować stwierdzenie, iż pałac w Winnej Górze, położony po sąsiedzku w stosunku do Bieganowa, mógł być źródłem inspiracji dla Edwarda Grabskiego, który przekazywał swe sugestie Stefanowi Cybichowskiemu. Wybór stylistyki nasuwającej skojarzenia ze „stylem krajowym” z pewnością odpowiadał patriotycznemu światopoglądowi Grabskiego bardziej niż ozdobne formy neobarokowe¹².

ARCHITEKTURA ZAŁOŻENIA PAŁACOWO-PARKOWEGO

Aby należycie ocenić rozmiar obecnej dewastacji pałacu w Bieganowie, należy przypomnieć, jak dokładnie prezentował się on w stanie pierwotnym. Zadanie to ułatwiają pozostawione w spuściźnie po Cybichowskim rozliczne szkice, dzięki którym można również łatwo rozpoznać, które z elementów wyposażenia wnętrza są oryginalne.

Należy zwrócić szczególną uwagę na fakt, iż mamy tu do czynienia z całym zespołem pałacowo-parkowo-folwarcznym, na który składały się trzy elementy: część rezydencjonalna z pałacem, parkiem i umiejscowionym na osi pałacu od strony północnej kościołem, zabudowania gospodarcze z oborą i stajnią po stronie południowej i południowo-wschodniej oraz kolonia mieszkaniowa dla pracowników folwarku, usytuowana w zachodniej części wsi, wzdłuż głównej drogi. Krajobrazowy park dworski miał formę nieregularnego wielokąta. Ogrodzony z trzech stron, prowadziły do niego trzy bramy, z których najbardziej ozdobne formy miała brama zachodnia. Głównym akcentem kompozycji parku był podjazd przed pałacem, od którego odchodziły trzy osie widokowe: na zachód do rozległej polany z klombem kwiatowym, od tarasu w stronę stawów oraz aleja grabowa prowadząca do kościoła.

Sam pałac, usytuowany w centrum parku, wzniesiono jako budynek murowany z cegły, otynkowany, podpiwniczony, parterowy z użytkowym poddaszem, nakryty dachem łamanym mansardowym. Elewacja frontowa 15-osiowa, z głównym wejściem poprzedzonym portykiem wysokim na dwie kondygnacje, wspartym na czterech kanelowanych kolumnach o kapitelach jońskich, zwieńczonym trójkątnym tympanonem z herbem rodziny Grabskich (ryc. 6). Na osiach skrajnych fasady trójboczne ryzalitty, kryte wielopołaciowymi

beginning of the 20th century⁸, as well as Polish classicist manorial building of the 18th century – the manor in Ludzisko whose alterations were supervised by Stefan Cybichowski, or the so called old manor in Poznan-Morasek can serve as examples here(1786)⁹.

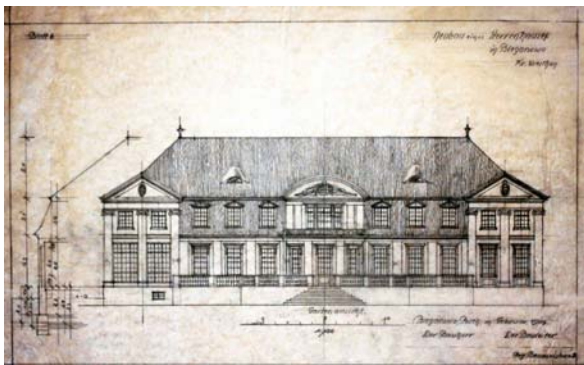
The closest model, both geographically and stylistically, for the residence in Bieganowo might have been the palace in Winna Góra, in the Środa County, erected for Henryk Mańkowski in 1909, according to the project by Stanisław Borecki (fig. 5). In its proportions and decorative elements it presents the same fusion of neo-classicist elements in the French spirit¹⁰ and of the “national style”¹¹; both palaces show a great similarity in the shape of the portico supported by four slender Ionian columns and topped with a triangular tympanum, in the forms of window frames on the ground floor, and finally in the mansard roof with a hidden habitable floor. In Bieganowo, like in Winna Góra, the garden elevation is flanked by risalits decorated with pilasters in the giant order and topped with triangular pediments. Differences are also easily noticeable, for instance in the solution of the risalits in the front elevation in Bieganowo, or in the treatment of the central risalit on the garden side; however, the stylistic unity of both objects is sufficiently distinct to risk the statement that the palace in Winna Góra, located in the neighbourhood of Bieganowo, might have served as a source of inspiration for Edward Grabski who passed his suggestions on to Stefan Cybichowski. The choice of stylistics associated with the “national style” must have suited the patriotic viewpoint of Grabski more than decorative neo-Baroque forms¹².

ARCHITECTURE OF THE PALACE AND PARK COMPLEX

In order to properly assess the current extent of damage in the Bieganowo palace, it should be reminded what it looked like in its original state. The task has been made easier by the legacy left by Cybichowski in the form of numerous sketches thanks to which one can easily recognise which elements of the interior decoration are genuine.

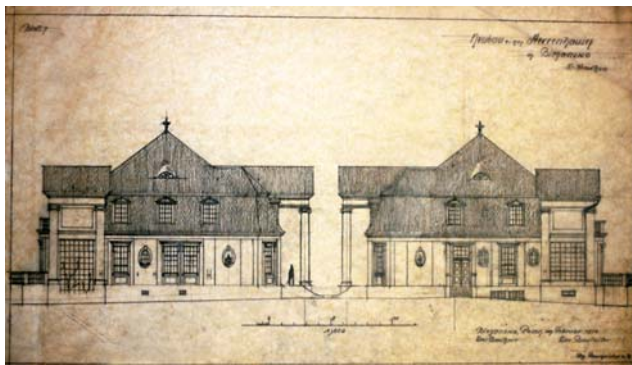
Particular attention should be paid to the fact, that we are dealing here with the whole complex that used to include three components: the residential part with the palace, park, and the church located on the palace axis in the north side; utility buildings with the barn and the stables on the south and south-eastern side; and the living quarters for the grange employees, situated in the west part of the village along the main road. The landscape manor park had a shape of an irregular polygon. Fenced on three sides, it could be accessed by three gates of which the most elaborately decorated was the west gate. The main accent in the park composition was the driveway in front of the palace, from which three vistas opened: to the west towards a vast clearing with a flower bed, from the terrace towards the ponds, and a hornbeam-lined lane leading towards the church.

The palace itself, situated in the centre of the park, was erected as a masonry brick building, plastered, with a basement, one-storey high with a habitable garret, covered with a two-tiered mansard roof. The front elevation had 15 axes, with the main entrance preceded by a two-storey-high portico, resting on four fluted columns with Ionian capitals, topped with a triangular tympanum with the Grabski family coat of arms (fig. 6). On the extreme axes of the façade there

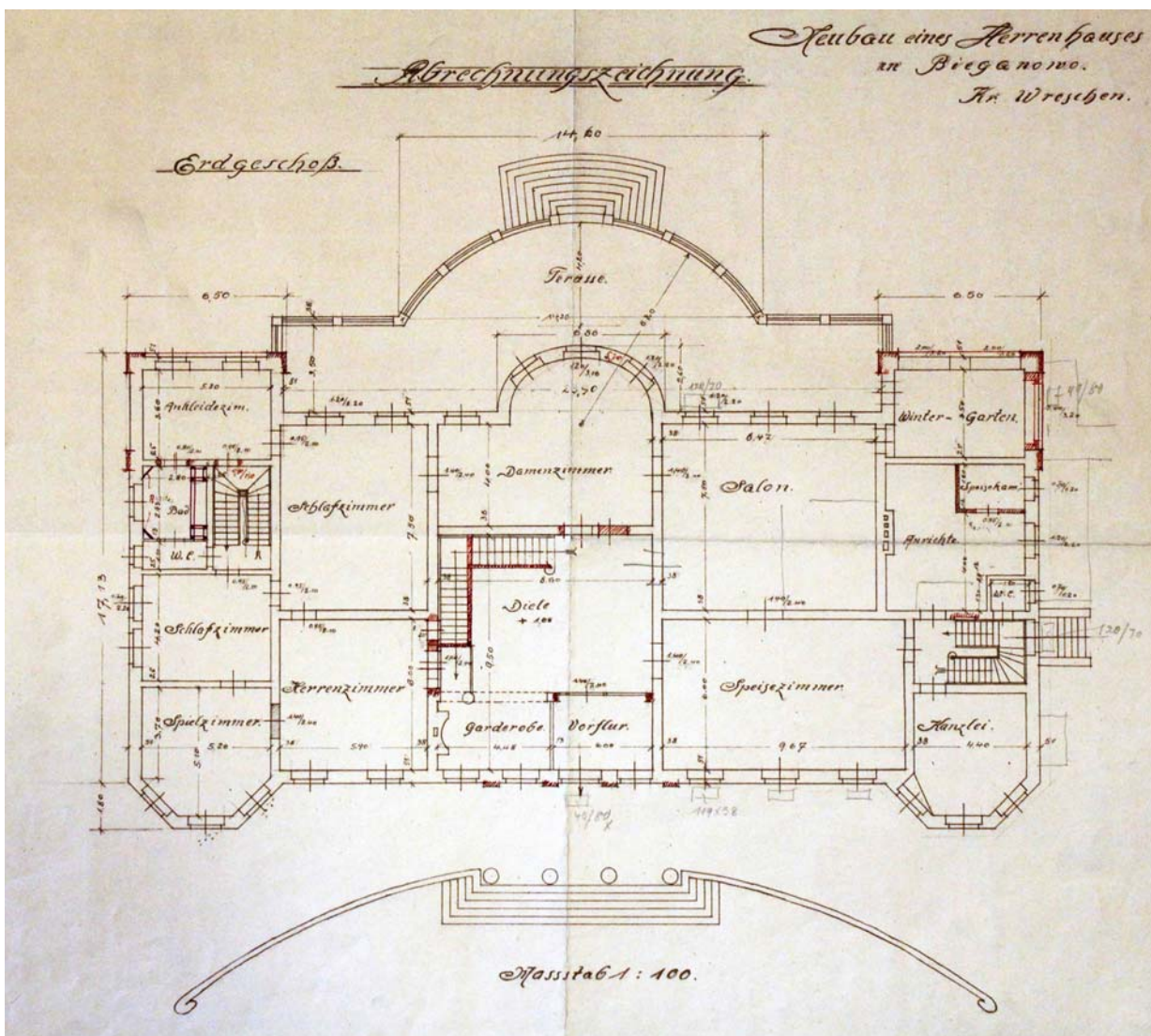
Ryc. 7. S. Cybichowski, zrealizowany projekt pałacu w Bieganowie, elewacja ogrodowa, 1914. Źródło: Archiwum Miejskiego Konserwatora Zabytków w Poznaniu

Fig. 7. S. Cybichowski, realised project of the palace in Bieganowo, garden elevation, 1914. Source: Archive of the City Monument Conservator in Poznan

Ryc. 8. S. Cybichowski, zrealizowany projekt pałacu w Bieganowie, elewacje boczne, 1914. Źródło: Archiwum Miejskiego Konserwatora Zabytków w Poznaniu

Fig. 8. S. Cybichowski, realised project of the palace in Bieganowo, side elevations, 1914. Source: Archive of the City Monument Conservator in Poznan

Ryc. 9. S. Cybichowski, zrealizowany projekt pałacu w Bieganowie, rzut parteru, 1914. Źródło: Archiwum Miejskiego Konserwatora Zabytków w Poznaniu

Fig. 9. S. Cybichowski, realised project of the palace in Bieganowo, ground-floor plan, 1914. Source: Archive of the City Monument Conservator in Poznan

dachami mansardowymi. Elewacje korpusu głównego i ryzalitów rozczłonkowane rzędem prostokątnych okien parteru, w bogatych obramieniach z gzymsami nadokiennymi o formach klasycystycznych, same okna dwuskrzydłowe, o podziałach szczeblinami drewnianymi. Rytm okien powtarzają

were three-sided risalits covered with mansard multi-slope roofs. Elevations of the main body and the risalits are divided by a row of rectangular windows on the ground floor, in richly-decorated frames with classicist cornices above double windows separated by wooden muntins. The rhythm of the

facjatki w dachu mansardowym, ponad nimi w połaci dachu symetrycznie umieszczone dwa okna powiekowe. Elewacja ogrodowa 13-osiowa, z wejściem poprzedzonym dużym tarasem z tralkową balustradą (ryc. 7), na której umieszczone były cztery rzeźby figuralne. Ryzalit środkowy w dolnej kondygnacji półkolisty, w górnej prostokątny, z wyjściem na balkon, zwieńczony półkolistym przyczółkiem z oknem okrągłym, obramowanym dekoracją sztukatorską. Ryzaliti boczne również dwukondygnacyjne, opięte lizenami, kryte dachami dwuspadowymi z okrągłymi oknami w szczytach, pozostałe okna w prostokątnych obramieniach oraz facjatki jak w elewacji frontowej. Elewacja wschodnia 5-osiowa, z wejściem poprzedzonym kilkustopniowymi schodkami, rozczłonkowana trzema otworami okiennymi okrągłymi i jednym prostokątnym. Elewacja zachodnia opracowana analogicznie, z dwoma oknami okrągłymi i trzema prostokątnymi (ryc. 8). Podziały osiowe na obu elewacjach bocznych podkreślone lizenami.

Zachowane rzuty każdej z kondygnacji pałacu, sygnowane przez Cybichowskiego, pozwalają w pełni odtworzyć pierwotny układ wnętrza. Jest to układ dwutraktowy z dużym, reprezentacyjnym holem mieszczącym główną klatkę schodową i salonikiem dla pań (*Dammenzimmer*) na osi (ryc. 9). Z saloniku prowadziło wyjście do ogrodu. Pomieszczenia na osiach skrajnych w układzie amfiladowym; architekt zaprojektował m.in. salon i jadalnię od strony wschodniej, a od zachodu – salon dla panów (*Herrenzimmer*). Boczne skrzydła mieściły m.in. gabinet, klatki schodowe, ogród zimowy, salonik muzyczny, sypialnię, łazienkę (ryc. 10). Z głównego holu wychodziło się schodami dwubiegowymi na balkon biegnący wzdłuż frontowej ściany. Z bocznych klatek schodowych prowadziły wejścia do sypialni gościnnych. Sufity większości pomieszczeń na parterze zdobiły sztukaterie, w holu architekt zaproponował drewniany strop kasetonowy, spójny stylistycznie z drewnianą ażurową balustradą schodów. Warto zwrócić szczególną uwagę na specyficzny układ wnętrza pałacu w Bieganowie – jego najbardziej oryginalny element stanowi bez wątpienia centralny hol z otwartą klatką schodową. Sposób rozplanowania wnętrza potwierdza ponadto, iż pałac był zaprojektowany i przystosowany do przyjmowania dużej liczby gości.

Na południowy zachód od dworu mieściła się piętrowa oficyna, tzw. „rządówka”, niestety obecnie całkowicie przebudowana. Szczególną uwagę zwraca oryginalna forma stajni z wozownią (1923), krytej łamanym dachem polskim, z mocno wysuniętym okapem, wspartym na półkolistych arkadach i kolumnowym portyku w fasadzie, z ozdobnym obramieniem głównych drzwi i urozmaiconymi formami otworów okiennych prostokątnych i okrągłych (ryc. 11, 12). W tym samym stylu, również projektowane przez Cybichowskiego, były zabudowania gospodarcze obejmujące m.in. stajnie, obory, kurniki, bażanciarne, którym architekt nadał ciekawą formę artystyczną.

SIEDZIBA GRABSKICH – CENTRUM ŻYCIA RODZINNEGO I KULTURALNEGO

Nawet tak pobieżny z konieczności opis i szkicowa analiza stylistyczna pozwalają z łatwością stwierdzić, iż mamy tu do czynienia nie z przeciętnym dworkiem wiejskim, lecz z wartościowym zabytkiem architektury rezydencjonalnej, którego ochrona powinna leżeć na sercu odpowiednim służbom

windows is repeated by the gables in the mansard roof, with two eyebrow dormers placed symmetrically above them in the roof surface. The 13-axis garden elevation has the entrance preceded by a large terrace surrounded with a balustrade made of bannisters (fig. 7), on which four sculpted figures were placed. The middle risalit is semi-circular at the ground-floor level and rectangular at the upper-floor level, with an entrance onto the balcony, topped by a semi-circular pediment with a round window framed with stucco decoration. Side risalits are also two-storey high, enclosed with lesenes, and covered with gable roofs with round windows in the gables; the remaining windows have rectangular frames and attic rooms as in the front elevation. The 5-axis east elevation, with the entrance preceded by a few steps, is divided by three round and one rectangular window openings. The west elevation was analogically designed, with two rounded and three rectangular windows (fig. 8). Axial divisions in both side elevations were highlighted with lesenes.

The preserved plans of each storey of the palace, signed by Cybichowski, allow for fully recreating the original layout of rooms. It is a two-section layout with a large, formal hall including the staircase, and a parlour for ladies (*Dammenzimmer*) on the axis (fig. 9). The parlour had an entrance to the garden. On the extreme axes there were enfilades of rooms; the architect designed, among others, a salon and a dining room on the east side, and on the west – a salon for gentlemen (*Herrenzimmer*). Side wings housed e.g. a study, staircases, a conservatory, a music room, a bedroom and a bathroom (fig. 10). From the main hall, two flights of stairs led onto the balcony running the length of the front wall. Entry to the guest bedrooms was from the side stairwells. In the majority of rooms on the ground floor ceilings were decorated with stuccoes, but in the hall the architect designed a wooden coffer ceiling stylistically coherent with the wooden openwork balustrade along the staircase. Particular attention ought to be paid to the specific interior arrangement in the Bieganowo palace – its most original element is undoubtedly the central hall with the open staircase. Moreover, the plan of the interiors confirms that the palace was designed and adopted to entertaining a large number of guests.

South-west of the manor there was a multi-storey outbuilding called ‘the steward’s house’, unfortunately completely altered nowadays. Particular attention is drawn by the original form of the stables and the coach house (1923), covered with the Polish two-tiered roof, with strongly protruding eaves resting on semi-circular arcades and a portico with columns in the façade, an ornamented frame of the main door and varied forms of rectangular and round window openings (fig. 11, 12). In the same style and also designed by Cybichowski were the utility buildings which included e.g. the stables, barns, henhouses and pheasantries, which were given an interesting artistic form by the architect.

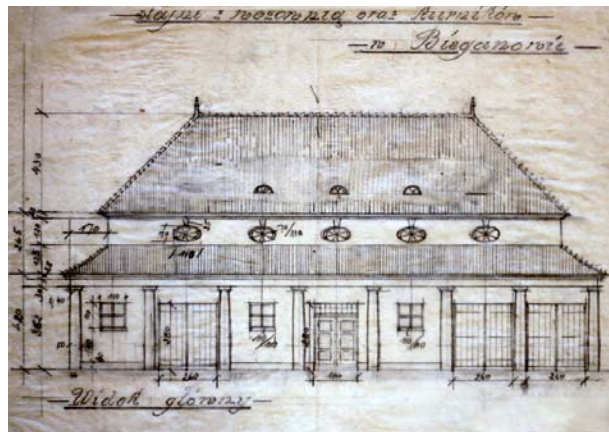
THE GRABSKI FAMILY SEAT – A CENTRE OF FAMILY AND CULTURAL LIFE

Even such a sketchy description and a cursory stylistic analysis easily allow for stating that we are dealing here not with a mediocre country manor, but with a valuable monument of residential architecture whose protection appropriate conservation services should have at heart. The palace in Bieganowo is valuable in its artistic aspect,

Ryc. 10. Pałac w Bieganowie, elewacja frontowa, trójboczny ryzalit z oknami, 1923. Źródło: archiwum rodzinne potomków Edwarda Grabskiego

Fig. 10. Palace in Bieganowo, front elevation, three-sided risalit with windows, 1923. Source: family archive of descendants of Edward Grabski

Ryc. 11. S. Cybichowski, zrealizowany projekt stajni z wozownią w Bieganowie, elewacja frontowa, 1923. Źródło: Archiwum Miejskiego Konserwatora Zabytków w Poznaniu

Fig. 11. S. Cybichowski, realised project of the stables and coach house in Bieganowo, front elevation, 1923. Source: Archive of the City Monument Conservator in Poznan

Ryc. 12. Stajnia z wozownią w Bieganowie, 1923. Źródło: archiwum rodzinne potomków Edwarda Grabskiego

Fig. 12. Stables and coach house in Bieganowo, 1923. Source: family archive of descendants of Edward Grabski

Ryc. 13. Ślub Heleny Wczele Grabskiej (najstarszej córki Edwarda Grabskiego) z Jerzym Dołęgą Grabskim, Bieganowo 30.01.1937. Źródło: archiwum rodzinne potomków Edwarda Grabskiego

Fig. 13. Wedding of Helena Wczele Grabska (the oldest daughter of Edward Grabski) and Jerzy Dołęga Grabski, Bieganowo 30.01.1937. Source: family archive of descendants of Edward Grabski

konserwatorskim. Pałac w Bieganowie jest cenny zarówno od strony artystycznej – jako przykład bardzo interesującego i znamienego dla budownictwa okresu międzywojennego łączenia form klasycyzujących ze „stylem krajowym”, jak i historycznej. Był bowiem centrum życia patriotycznego, kulturalnego, religijnego i miejscem, które gościło wielu wybitnych Polaków. Edward Grabski podejmował w swej rezydencji m.in. prezydenta Ignacego Mościckiego, dwóch kolejnych prymasów: kardynała Edmunda Dalbora i kardynała Augusta Hlonda, premiera Władysława Grabskiego, ministrów, generałów, artystów i wynalazców. W pałacu co dwa lata odbywały się uroczyste zjazdy rodziny Grabskich pod egidą Fundacji śp. Leona Grabskiego, a także liczne wizyty i uroczystości rodzinne (ryc. 13). Organizowano tam również cykliczne kilkudniowe rekolekcje dla nauczycieli powiatu wrzesińskiego, wakacje dla kleryków z seminarium w Gnieźnie i zjazdy duchowieństwa. Często gośćmi w Bieganowie byli też oficerowie i żołnierze 17 Pułku Ułanów, wojskowi i kombatanaci. Bieganowska rezydencja była miejscem gromadzenia dóbr kultury, zgromadzono tam obszerny księgozbiór, kolekcję obrazów i rzeźb, okazałą kolekcję numizmatyczną, zbiór broni, ręcznie tkane dywany, zabytkowe meble, wyroby z brązu oraz zbiór glinianych waz z wykopalisk.

as an example of interesting combining of classicist forms with the “national style” so characteristic for the interwar period building, and in the historic respect. It was a centre of patriotic, cultural, religious life, and a house visited by numerous eminent Poles. In his residence Edward Grabski entertained e.g. President Ignacy Mościcki, two subsequent primates: cardinal Edmund Dalbor and cardinal August Hlond, Prime Minister Władysław Grabski, ministers, generals, artists and inventors. Every two years the palace was the venue for formal reunions of the Grabski family under the patronage of the late Leon Grabski Foundation, as well as for numerous family visits and celebrations (fig. 13). Regular few-days-long recollections for teachers from the Wrzesnia County were also organised there, as well as holidays for the clerical students from the Seminary in Gniezno and conventions of the clergy. Officers and soldiers of the 17 Uhlán Regiment, military men and veterans were also frequent guests in Bieganowo. Bieganowo residence was a place where culture treasures were appreciated, with an imposing collection of books, paintings and sculptures, an impressive collection of coins and weapons, hand-woven carpets, historic furniture, bronze items and a collection of clay vases from archaeological excavations.

LOSYPALACU PO ROKU 1939

Niestety, losy pałacu po wybuchu II wojny światowej odbiły się bardzo niekorzystnie zarówno na samej zabytkowej materii architektonicznej, jak i na wyposażeniu, które zostało rozgrabione i wywiezione przez okupanta. Należy przy tym zwrócić uwagę, iż powojenna historia majątku jest bardzo znamienita, rezydencja podzieliła los wielu innych tego typu obiektów. Po wysiedleniu Edwarda Grabskiego z Bieganowa późną jesienią 1939 roku władze okupacyjne osadziły w pałacu pochodzącego z Łotwy Ericha von Siversa, który objął zarząd nad całym majątkiem. Po roku 1945 dobra bieganowskie zostały przejęte przez Urząd Ziemi w Poznaniu i rozparcelowane, a w 1946 – przekształcone w PGR. Bieganowo zostało siedzibą Kombinatu PGR obejmującego ponadto gospodarstwa w Bugaju, Gorazdowie, Grabowie Królewskim, Młodziejowicach, Unii i Zielińcu. PGR Bieganowo prowadziło jeden z najlepszych w Polsce ośrodków łowieckich i specjalizowało się w produkcji dziczyzny. Dawne czworaki i budynki gospodarcze zostały przebudowane, w samym pałacu do roku 1970 mieściło się biuro PGR. W 1970 roku przeprowadzono remont rezydencji w związku ze zmianą jej funkcji: mieściły się tam mieszkania, następnie stołówka, sala konferencyjna i hotel.

W roku 1973 pałac został oficjalnie objęty opieką konserwatorską poprzez wpisanie go do rejestru zabytków pod numerem 1444/A. Po przemianach ustrojowych Bieganowo przeszło w posiadanie Agencji Własności Rolnej Skarbu Państwa, od 1993 roku użytkownikiem obiektu była spółka „Biegrol”, która w roku 2001 ogłosiła upadłość pozostawiając długi sięgające kwoty 60 mln zł. Kolejnym użytkownikiem rezydencji był Ośrodek Hodowli Zwierzyny w Bieganowie, należący do Agencji Nieruchomości Rolnych. Kilka razy do roku w pokojach gościnnych pałacu pomieszkiwali myśliwi przyjeżdżający na odbywające się w bieganowskich lasach polowania. W tym czasie, ignorując zupełnie katastrofalny stan zewnętrzny pałacu, przeprowadzono daleko posunięty i nie uzgodniony ze służbami konserwatorskimi „remont” wnętrza wiążący się niestety ze zniszczeniem bądź usunięciem pewnych zabytkowych elementów wyposażenia. W grudniu 2012 roku ANR ogłosiła przetarg na dzierżawę OHZ Bieganowo, który wygrało Gospodarstwo Rolno-Hodowlane Jadwigi Szafarek z Zielenicy. Przejęło ono w dzierżawę grunty rolne. Kompleks myśliwsko-hodowlany przejął Zarząd Okręgowy Polskiego Związku Łowiectwa w Poznaniu.

W roku 1989 w Karcie Ewidencyjnej Zabytków Architektury i Budownictwa dla Bieganowa stan zachowania pałacu określono jako bardzo dobry. Rzeczywiście, na zdjęciach z tamtego okresu budynek prezentuje się zadowolająco zarówno od strony zewnętrznej, jak i wnętrza. Niestety w chwili obecnej, po upływie ponad 20 lat i opisanych licznych zawirowaniach w kwestiach własnościowych bieganowskiego majątku, stan pałacu uległ drastycznemu pogorszeniu. Stało się tak nie tylko za przyczyną niszczącego działania czasu, ale i niewłaściwych działań osób go użytkujących.

UŻYTKOWANIE PAŁACU A OCHRONA KONSERWATORSKA

W stosunku do stanu pierwotnego architektonicznie pałac nie ulegał większym przebudowom, które w sposób radykalny zmieniłyby jego formę. We wschodnim ryzalicie od strony ogrodu, gdzie architekt przewidział ogród zimowy,

THE FATE OF THE PALACE AFTER 1939

Unfortunately, the fate of the palace after the outbreak of World War II took its toll both on the historic architectural substance, and on the furnishings which were plundered and carried away by the occupying forces. It has to be emphasized that the post-war history of the estate is very typical; the residence shared the fate of many other objects of that type. After expelling Edward Grabski from Bieganowo in the late autumn of 1939, the occupying authorities settled Erich von Sivers from Latvia in the palace, who took over the running of the estate. After 1945, the Bieganowo estate was taken over by the Land Office in Poznan and parcelled out, and in 1946 converted into a PGR (State Agricultural Farm). Bieganowo became the headquarters of a PGR conglomerate encompassing estates in Bugaj, Gorazdow, Grabow Królewski, Młodziejowice, Unia and Zieliniec. PGR Bieganowo ran one of the best hunting centres in Poland and specialised in venison production. The former servants' living quarters and utility buildings were rebuilt, and the palace housed a PGR office until 1970. In 1970, the residence was renovated because of the change of its function: it housed apartments, then a canteen, a conference room and a hotel.

In 1973, the palace was officially taken under conservation protection as it was entered into the heritage register under the number 1444/A. After political transformations Bieganowo became the property of the State Treasury Agricultural Property Agency; since 1993 the object was used by the “Biegrol” joint venture which declared bankruptcy in 2001, leaving debts reaching the sum of 60 million PLN. Another user of the residence was the Game Breeding Centre in Bieganowo, belonging to the Agricultural Property Agency. Several times a year, hunters coming for the hunts organised in the Bieganowo forests stayed in the palace guest rooms. During that period, ignoring the catastrophic state of the palace exterior, an extensive “renovation” of the interior but not consulted with conservation services was carried out, unfortunately resulting in either destroying or removing some historic elements of furnishing. In December 2012, APA put the lease of GBC Bieganowo out to tender which was won by the Agricultural-Breeding Farm of Jadwiga Szafarek from Zieliniec who leased the arable land. The hunting-breeding complex was taken over by the Regional Management of the Polish Hunting Association in Poznan.

In 1989, in Identification Card of Architecture and Building Monuments for Bieganowo, the palace state of preservation was defined as very good. Indeed, on the photographs from that period the building looks fairly presentable both on the outside and inside. Unfortunately, at present, after over 20 years and the described numerous turbulences concerning the issue of ownership of the Bieganowo estate, the state of the palace drastically deteriorated. It was caused not only by the destructive influence of time, but also by the improper way the palace was used by its residents.

USING THE PALACE AND CONSERVATION PROTECTION

In comparison to the original state, the palace did not undergo serious architectural alterations which would have radically changed its form. In the east risalit on the gar-

Ryc. 14. Pałac w Bieganowie, wnętrze salonu z obrazami i sufitową sztukaterią, 1936. Źródło: archiwum rodzinne potomków Edwarda Grabskiego
 Fig. 14. Palace in Bieganowo, interior of the salon with paintings and ceiling stuccoes, 1936. Source: family archive of descendants of Edward Grabski

Ryc. 15. Pałac w Bieganowie, wnętrze holu, 1936. Źródło: archiwum rodzinne potomków Edwarda Grabskiego
 Fig. 15. Palace in Bieganowo, hall interior, 1936. Source: family archive of descendants of Edward Grabski

zamurowano okno w bocznej elewacji, a dwa duże okna od frontu wymieniono na mniejsze, pozbawione oryginalnych opraw. Jednak już na pierwszy rzut oka widać, że od strony zewnętrznej bieganowska rezydencja znajduje się w stanie wręcz alarmującym. Elewacje niszczyją na skutek postępującego zawiłgocenia zarówno pasa cokołu, jak i ścian fundamentowych. Na wszystkich czterech elewacjach: frontowej, ogrodowej i bocznych odnotowujemy popękany i odpadający płatami tynk. Od strony fasady uwagę przykuwa szpecący i niedbale wykonany podjazd z wylewki asfaltowej.

Najbardziej tragicznie pod względem konserwatorskim prezentuje się elewacja ogrodowa z tarasem. Ściana oporowa tarasu jest w tej chwili prawie zupełnie zrujnowana, wraz z jej zawaleniem się zniszczeniu uległa oryginalna balustrada z tralek z postumentami. Zdobiące pierwotnie postumenty rzeźby figuralne – postać satyra i grupa trzech amorków – leżą uszkodzone i porzucone na tarasie, w żaden sposób niezabezpieczone przed dalszą dewastacją lub kradzieżą. Nie tylko ściana oporowa i balustrada, ale sama płyta tarasu również znajduje się w bardzo złym stanie. Bliższe przyjrzenie się elewacjom ujawnia kolejne problemy: zły stan oryginalnej stolarki okiennej i drzwiowej, alarmujący stan rynien, rur spustowych i dachówki. Wnętrze pałacu również ucierpiało na skutek postępującego zawiłgocenia. Widać to szczególnie

den side, where the architect had designed a conservatory, a window in the side elevation was walled in, and two large front windows were replaced with smaller ones deprived of original frames. However, it is noticeable at first glance that on the outside the residence in Bieganowo is in an alarming state. Elevations become dilapidated due to increasing damp of both the base course and foundation walls. Cracked and flaking off plaster can be seen on all four elevations: the front, the garden and the side ones. An ugly and carelessly made tarmac driveway draws attention at the façade.

The garden elevation with the terrace looks most tragic from the conservation viewpoint. The retaining wall of the terrace is currently almost completely ruined; its collapse caused the destruction of the original balustrade from banisters with plinths. The sculpted figures which were initially mounted on the plinths – a satyr and a group of three cupids – lie damaged and abandoned on the terrace, in no way protected against further damage or theft. Not only the retaining wall and balustrade, but also the terrace surface is in a sorry state of disrepair. A closer look at the elevations reveals more problems: poor state of the original window and door frames, alarming state of gutters, drainpipes and roof tiles. The palace interior also suffered from the increasing damp. It is particularly visible in the garret – the roof leaks,

na poddaszu – pokrycie dachowe przecieka, drewniana więźba wymaga pilnej konserwacji, podobnie jak stolarka.

Pierwotny układ wewnątrz pozostał w zasadzie zachowany, nie licząc kilku dobudowanych ścianek działowych. Niestety, już w czasie II wojny światowej pałac został ograbiony z wyposażenia, mebli i cennych dzieł sztuki. Wojenną i powojenną zawieruchę przetrwało jednak wiele wartościowych pod względem artystycznym elementów, takich jak oryginalna boazeria w holu, drewniane schody, kasetonowy strop, oryginalna stolarka drzwiowa, wykonana ściśle według rysunków Cybichowskiego, sztukaterie na sufitach pomieszczeń parteru, na poddaszu zaś – szafy ściennie (ryc. 14, 15). W przyziemiu zachował się ponadto oryginalny piec kuchenny, a na parterze wystrój łazienki z kaflami i bardzo ciekawym freskiem wyobrażającym brodzące w wodzie flamingi (ryc. 16). Charakter wnętrza został oczywiście zmieniony, wieloletnie użytkowanie pałacu jako miejsca noclegowego dla myśliwych narzuciło niewyszukany styl dekoracji składających się głównie ze zwierzęcych poroży, w bardzo dużej liczbie „zdobiących” główny hol.

Niestety, w ostatnich latach dzierżawcy pałacu postanowili przeprowadzić niezgodniony ze służbami konserwatorskimi „remont”, w ramach którego zniszczeniu uległy m.in. wspomniany piec kuchenny oraz oryginalne wyposażenie łazienki. Międzywojenny zabytkowy fresk z flamingami został zamalowany beżową farbą, a w miejsce oryginalnych kafli położono tanią glazurę i powieszono taflę lustra, a nad nią proste kinkiety. Zachowane sztukaterie sufitowe i ściennie zostały usunięte. Na oryginalne parkiety położono panele. Całości wątpliwego estetycznie obrazu obecnego wyposażenia pałacu dopełniają bezstylowe meble i dobudowane kominki. Wnętrze bieganowskiej rezydencji prezentuje się obecnie jako niespójne stylistowo, oscylujące pomiędzy historycznym charakterem zachowanych elementów a niewyszukanym, czasem wręcz tandetnym współczesnym umeblowaniem i przytłaczającymi liczebnie, dyskusyjnymi od strony estetycznej „dekoracjami” myśliwskimi.

Zachowane na terenie zespołu pałacowo-parkowego zabudowania gospodarcze podzieliły niestety los samej rezydencji. Projektowana przez Cybichowskiego z taką starannością stajnia z wozownią również znajduje się w opłakanym stanie, o czym świadczy zawilgocenie ścian i odpadanie tynku (miejscami widać cegłę) oraz zły stan dachu. Otwory okienne i drzwiowe zostały częściowo zamurowane, całość w chwili obecnej jedynie z ogólnej formy architektonicznej przypomina budynek pierwotny. Interwencji konserwatorskiej wymaga również główna brama wjazdowa na teren posiadłości (ryc. 17). Pozostałe zabudowania gospodarcze, a także rządcówka i czworaki, zostały całkowicie przebudowane, tracąc wartość zabytkową.

Dla osoby oglądającej zdjęcia pałacu, nie tylko z okresu jego świetności przed wybuchem II wojny światowej, ale nawet z lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych ubiegłego wieku, wydaje się rzeczą niewiarygodną, w jaki sposób tak wartościowy obiekt mógł ulec tak dalece posuniętej dewastacji, w tak stosunkowo krótkim czasie, nie mówimy tu bowiem o stuleciach zaniedbania, a jedynie o okresie ok. 25 lat. Niszczące działanie czasu jest kwestią oczywistą, nasuwa się jednak pytanie, dlaczego pałac nie został przed nim w żaden sposób zabezpieczony i nie był na bieżąco poddawany zabiegom konserwatorskim. Jako obiekt wpisany do rejestru zabytków winien podlegać szczególnej ochronie konserwatorskiej, tymczasem nie zostały podjęte żadne działania mające na celu zahamowanie czy spowolnienie procesu niszczenia tkanki architektonicznej pałacu, ani też mające na celu naprawę dokonanych już zniszczeń.

the wooden roof truss demands immediate conservation, in the same way as the joinery.

The original interior layout was generally preserved, not counting a few added partition walls. Unfortunately, already during the World War II the palace was stripped of all the furnishings, furniture and precious works of art. However, many artistically valuable elements such as the original wooden wall panelling in the hall, wooden staircase, a coffer ceiling, original door joinery made according to the Cybichowski's sketches, stuccoes on the ceilings in the ground floor rooms, and the fitted wardrobes in the garret (fig. 14, 15) survived the war and post-war turbulences. An original kitchen stove has been preserved in the basement, and a bathroom with original tiles and a very interesting fresco depicting flamingos wading in water on the ground floor (fig. 16). The character of the interior was obviously altered, years of using the palace as overnight accommodation for hunters imposed an unsophisticated style of decoration consisting mainly of numerous animal antlers “decorating” the main hall.

Unfortunately in recent years, the palace leaseholders decided to carry out a “renovation” without prior consulting the conservation services, as a result of which e.g. the above mentioned kitchen stove and the original bathroom fittings were destroyed. The historic inter-war fresco with flamingos was painted over with beige paint, original tiles were replaced with cheap tiling, and a mirror was hung with simple wall lamps above it. The preserved ceiling and wall stuccoes were removed; original parquet floors were covered with floor panels. This aesthetically dubious image of the present-day interior decoration of the palace is completed by styleless furniture and added fireplaces. The interior of the Bieganowo residence appears nowadays as stylistically incoherent, oscillating between a historic character of preserved elements and unsophisticated, sometimes even shoddy modern furniture, as well as hunting “decorations” overwhelming by their numbers and aesthetically disputable.

The utility buildings preserved within the palace-and-park complex shared the fate of the residence. The stables with the coach house, so carefully designed by Cybichowski, are also in a sorry state the evidence of which is the damp on the walls and flaking off plaster (brick can be seen in places) and a poor state of the roof. Window and door openings have been partially walled in; at present the whole resembles the original building merely by its overall architectonic form. The main entrance gate to the estate also requires conservation intervention (fig. 17). The remaining outbuildings as well as the steward's house and the servants' living quarters have been completely rebuilt thus losing their historic value.

To a person looking at the photographs of the palace, not only from the period of its former glory before the outbreak of World War II, but also from the 1970s and 1980s, it seems unbelievable how such a valuable object could have become so dilapidated within such a short time, since we are not talking here about centuries of neglect but merely a period of app. 25 years. The destructive impact of time is a natural phenomenon; however, there arises the question why the palace was not protected against it in any way, or why it didn't undergo any conservation treatment. As an object entered into the monument register it should have been under particular conservation protection, but no work was carried out aimed at stopping or slowing down the deterioration of the

Ryc. 16. Pałac w Bieganowie, łazienka na parterze z oryginalnym freskiem, 1978. Źródło: zbiory prywatne prof. Z.J. Białkiewicza

Fig. 16. Palace in Bieganowo, bathroom on the ground floor with original fresco, 1978. Source: private archive of Z.J. Białkiewicz

Ryc. 17. Brama wjazdowa w Bieganowie, 1935. Źródło: archiwum rodzinne potomków Edwarda Grabskiego

Fig. 17. Entrance gate in Bieganowo, 1935. Source: family archive of descendants of Edward Grabski

Ryc. 18. Pałac w Bieganowie, elewacja ogrodowa, zdewastowany taras i balustrada z rzeźbą figuralną, stan obecny. Źródło: zbiory prywatne J.J. Białkiewicz

Fig. 18. Palace in Bieganowo, garden elevation, vandalised terrace and balustrade with a sculpted figure, current state. Source: private archive of J.J. Białkiewicz

Ryc. 19. Pałac w Bieganowie, elewacja frontowa, zły stan rynien, rur stowych, dachówki i stolarki okiennej, stan obecny. Źródło: zbiory prywatne J.J. Białkiewicz

Fig. 19. Palace in Bieganowo, front elevation, poor state of gutters, drainpipes, roof tiles and window frames, current state. Source: private archive of J.J. Białkiewicz

Ryc. 20. Pałac w Bieganowie, elewacja frontowa, zawilgocone ściany, odpadający tynk, stan obecny. Źródło: zbiory prywatne J.J. Białkiewicz

Fig. 20. Palace in Bieganowo, front elevation, damp walls, flaking-off plaster, current state. Source: private archive of J.J. Białkiewicz

Brak tej podstawowej ochrony to pierwsza kwestia, którą należy poruszyć, drugą – równie ważną – jest samowolna działalność użytkowników pałacu, którzy bez porozumienia z Urzędem Ochrony Zabytków podejmują zupełnie ignorancie pod względem konserwatorskim prace „remontowe” we wnętrzu, ze szkodą dla zabytkowej substancji, czego głównym przykładem jest zamalowanie fresku z flamingami. Tu również zwraca uwagę brak reakcji ze strony upoważnionych służb. Według litery obowiązującej *Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* z dnia 23 lipca 2003 roku ochrona zabytków polega na podejmowaniu przez właściwe organy administracji publicznej działań mających na celu „zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie; zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków; udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków; (...) kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków”¹³; zaś opieka nad zabytkiem sprawowana przez jego posiadacza lub właściciela polega na zapewnieniu warunków „(...) zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie; korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości”¹⁴. Prowadzenie jakichkolwiek robót budowlanych przy obiekcie wpisanym do rejestru zabytków lub „podejmowanie innych działań, które mogłyby prowadzić do naruszenia substancji lub zmiany wyglądu zabytku wpisanego do rejestru” wymagają każdorazowo pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków¹⁵. Ochrona konserwatorska pałacu jako obiektu wiodniejszego w rejestrze zabytków została także zapisana w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego gminy Kołaczkowo z roku 2010, gdzie czytamy, iż „wszelka działalność inwestycyjna przy obiektach zabytkowych (...) musi być uzgadniana w WWKZ w Poznaniu, a zwłaszcza – prace przy budynkach wpisanych do rejestru zabytków oraz ujętych w ewidencji konserwatorskiej, polegające na przebudowie, tynkowaniu i malowaniu elewacji, wymianie stolarki okiennej i drzwiowej oraz w niektórych przypadkach przebudowie wewnątrz, winny uzyskać zgodę Służby Ochrony Zabytków”¹⁶. Jak łatwo zauważyć, żadne z wymienionych powyżej ustawowych działań nie zostało podjęte w stosunku do bieganowskiej rezydencji. Zabytek nie został zabezpieczony przed dewastacją naturalną, jego stan zachowania nie był należycie kontrolowany, jak i nie zostały udaremnione działania właściciela wpływające niekorzystnie na jego wartość.

PRZYCZYNY DEGRADACJI PAŁACU

Odpowiedź na pytanie o przyczyny takiego stanu rzeczy może być wieloraka. Podstawowym problemem jest, jak się wydaje, brak precyzyjnych regulacji kwestii własnościowych. Właścicielem pałacu jest obecnie Agencja Nieruchomości Rolnych, która w drodze przetargu oddaje obiekt w dzierżawę. Jednocześnie toczy się nierozstrzygnięte postępowanie sądowe mające na celu odzyskanie rezydencji przez potomków Edwarda Grabskiego. Dzierżawcy podejmują opisane już samowolne działania mające na celu doraźną „poprawę” wyglądu wnętrza pałacu, rezygnując zupełnie z kosztownych inwestycji mających na celu ratowanie i zabezpieczenie budowli z zewnątrz. W ten sposób pałac sukcesywnie niszczy i w czasie, gdy dzierżawca maluje łazienkę i kładzie nowe płytki, z elewacji odpada tynk, taras się wali, a zabytkowe drewniane drzwi bliskie są przegnięcia. Z praktycznego punktu widzenia łatwo jest

architectonic tissue of the palace, or at repairing the already existing damage.

Lack of that basic protection is the first issue which should be addressed; the other – equally important – is the lawless activity of the palace users who, without consulting the Monument Protection Office, carry out “renovation” work inside completely unprofessional from the conservation viewpoint, causing further damage to the historic substance the main example of which is painting over the fresco with flamingos. Here also attention is drawn by the lack of response from the authorised services. According to the legally binding *Monuments Protection Act* from 23 July 2003, monument protection means that proper bodies of public administration are entitled to take action in order to: “ensure legal, organisational and financial conditions allowing for permanent preservation of monuments, as well as their proper use and maintenance; prevent threats which might damage the monument value; prevent destruction or improper use of the monument; (...) inspect the state of preservation and function of monuments”¹³; while the owner or user of a monument should take care of it by ensuring conditions “(...) for protecting and maintaining the monument and its surroundings in the best possible state; using the monument in the way ensuring permanent preservation of its value”¹⁴. Conducting any building work in the case of an object listed in the monument register, or “undertaking other actions that might result in disturbing the substance or changing the appearance of the object listed in the register” each time requires a permission issued by the Voivodeship Monument Conservator¹⁵. Conservation protection of the palace as an object listed in the monument register was also recorded in the local spatial land development plan for the Kołaczkowo District in 2010, where it was written that “all investment activity in historic objects (...) must be consulted in the VMPO in Poznan, and especially work on buildings entered in the monument register and listed in conservation records, involving alterations, plastering and painting elevations, changing window and door frames, and in some cases alterations of interior, should obtain the approval of the Monument Protection Services”¹⁶. It can be easily seen that none of the above mentioned legal actions have been taken in reference to the residence in Bieganowo. The monument was not protected against being damaged by the elements, its state of preservation was not properly supervised, and the activities of the owner having a detrimental effect on its value were not frustrated either.

REASONS FOR PALACE DETERIORATION

An answer to the question concerning the reasons of such a state of things can be manifold. The basic problem seems to be the lack of precise regulations concerning property ownership. Currently the owner of the palace is the Agricultural Property Agency which leases the object by tender. Simultaneously, unresolved legal proceedings are currently taking place which are to help the descendants of Edward Grabski regain the residence. Leaseholders have undertaken the already described arbitrary actions which are to temporarily “improve” the appearance of the palace interior, while resigning entirely from costly investments which would save and protect the building from the outside. In this way the palace is gradually falling into ruin and, while the tenant is having his bathroom painted and retiled, plaster is falling off the elevation, the terrace is collapsing, and historic wooden doors are

zrozumieć niechęć tymczasowych dzierżawców do tak daleko posuniętego inwestowania w obiekt, którego przyszłe losy i własność stoją pod znakiem zapytania. Tu jednak powinny w swych kompetencjach wkroczyć służby konserwatorskie, przeprowadzić kontrolę i wydać nakaz wykonania niezbędnych prac oraz przywrócenia zabytku do pierwotnego stanu po zrealizowaniu robót, na które nie zostało wydane stosowne pozwolenie. W sytuacji, która ma obecnie miejsce, ustawowo sprecyzowana ochrona zabytku w odniesieniu do Bieganowa jest ochroną wyłącznie na papierze, bez pokrycia w faktycznych działaniach. Z pewnością na niekorzyść działa tu fakt, iż zabytków architektury rezydencjonalnej porównywalnej klasy na terenie Wielkopolski jest bardzo wiele. Bieżąca kontrola stanu zachowania każdego z nich byłaby bez wątpienia zadaniem na dużą skalę angażującym służby konserwatorskie. Zapewne stąd właśnie – z bardzo dużej liczby obiektów zabytkowych na tym terenie – wynikają niedociągnięcia w praktycznym sprawowaniu opieki nad nimi. Sytuację poprawiłoby z pewnością szybkie ostateczne uregulowanie kwestii własnościowych, które pozwoli określić, kto, kolokwialnie mówiąc, ma wyłożyć niezbędne na ratowanie Bieganowa i jemu podobnych rezydencji środki: czy prywatni właściciele, czy skarb państwa. Obecnie postępowania sądowe trwają latami, a zabytki w tym czasie popadają w ruinę.

WSKAZANE DZIAŁANIA KONSERWATORSKIE

Pałac w Bieganowie w takim stanie, w jakim znajduje się obecnie, wymaga szybkiej interwencji. Wobec rozmiaru zniszczenia przywrócenie go do pierwotnego wyglądu będzie zadaniem kosztownym i długotrwałym. Należy jednak się go podjąć, gdyż tak niszczący cenny artystycznie i historycznie obiekt wystawia złe świadectwo lokalnemu samorządowi.

Najbardziej pilne prace dotyczą zrujnowanego tarasu (ryc. 18) i przeciekającego dachu. W pierwszej kolejności należy naprawić konstrukcję tarasu wraz z wymianą instalacji wodno-kanalizacyjnej, która spowodowała jego zniszczenie w przyziemiu. Następnie należy uzupełnić płytę tarasu oraz zamontować na powrót i uzupełnić pierwotną balustradę z tralek. Uszkodzone rzeźby figuralne, będące oryginalnym i integralnym elementem wystroju tarasu, należy poddać konserwacji i ustawić na postumentach balustrady. Naprawy i uzupełnienia wymagają także segmentowe schody prowadzące do parku. W partii dachu należy przełożyć i uzupełnić dachówkę, naprawić rynny i rury spustowe oraz wykonać inne potrzebne roboty blacharskie związane z dachem i gzymsami pod- i nadokiennymi (ryc. 19).

Po wykonaniu tych najpilniejszych prac należy podjąć dalsze działania o charakterze konserwatorskim i restauratorskim. Za sprawę priorytetową należy uznać wykonanie izolacji pionowych ścian fundamentowych i odnowienie elewacji wraz z ich malowaniem. Fatalny stan tynków (ryc. 20), obok zrujnowanego tarasu, ma w tej chwili decydujący wpływ na ogólny zły wygląd zewnętrzny budynku. Aby przeciwdziałać dalszemu zawilgoceniu ścian, należy usunąć wylewkę asfaltową i przywrócić prawidłową niweletę terenu. Konieczne jest również podjęcie prac konserwatorskich przy więźbie dachowej – drewniane elementy muszą zostać odgrzybione i zaimpregnowane, a częściowo wymienione. Naprawy wymagają kominy i system wentylacji grawitacyjnej. Należy również naprawić bądź wymienić elementy stolarki okiennej

rotting away. From the practical point of view, the aversion of temporary tenants towards serious investing in the object whose future fate and ownership are in doubt is understandable. Here, however, suitable conservation services should use their authority to conduct an inspection, order carrying out indispensable work and restoring the monument to its original state, after completing the work for which no permit has been issued. In the existing situation, the legally defined monument protection in reference to Bieganowo works only on paper, but is not supported by real activities. Certainly, the fact that there are very many comparable monuments of residential architecture in the area of Greater Poland is a disadvantage. Inspecting the state of preservation of each such monument would undoubtedly prove a daunting task, engaging the conservation services on a large scale. Perhaps this enormous number of historic objects in the area is the reason for shortcomings in the practical implementation of their protection procedures. The situation would certainly be improved by quickly and finally resolving ownership issues, which would allow for determining who should provide the financial means for saving Bieganowo and other similar residences: private owners or the State Treasury. Nowadays court proceedings take years to conclude, meanwhile monuments fall into ruin.

CONSERVATION GUIDELINES

The palace in Bieganowo, in its current state, requires urgent intervention. Considering the scale of destruction, restoring it to its former appearance will be a costly and long-lasting task. However, it has to be undertaken since neglecting such an artistically valuable historic object is evidence of poor management of local government.

The most urgent work needs to be done on the ruined terrace (fig. 18) and leaking roof. Firstly, the terrace construction needs to be repaired, and the water and sewer systems which caused the damage in the basement have to be replaced. Then the terrace floor should be filled in, and the original balustrade made of banisters has to be filled in and installed back in its original place. Damaged figure sculptures, which used to be the original and integral element of the terrace decor, ought to undergo conservation treatment and mounted on the balustrade plinths. Segment staircase leading to the park also needs to be repaired and filled in. In the roof section roof tiles should be completed and re-laid, gutters and drainage pipes need to be repaired, and other necessary roof repairs and those connected with cornices above and below windows have to be done (fig. 19).

After carrying out those most urgent tasks, further conservation and restoration work has to be done. Insulating vertical foundation walls as well as renovating and painting the elevations have to be regarded as a priority here. Dismal state of plaster (fig. 20), besides the ruined terrace, has the greatest impact on the overall poor appearance of the building at present. In order to prevent further damp on the walls, the tarmac surface should be removed and the proper land grade-line restored. It is also necessary to undertake conservation work on the roof truss – dry rot and mould must be removed from timber elements which then have to be impregnated or partially replaced. Chimneys and the gravitational ventilation system are also in need of repair. Elements of window and door frames have to be repaired or replaced, e.g. recreate the

i drzwiowej, m.in. odtworzyć oryginalne okna wewnętrzne. Przywrócenia do stanu pierwotnego wymaga pomieszczenie we wschodnim ryzalicie od strony ogrodu – projektowane jako ogród zimowy, które zostało przebudowane dla pomieszczenia sali przedszkola. W oparciu o zachowane rysunki Cybichowskiego należy zrekonstruować stolarkę okienną, z odtworzeniem okna zamurowanego i rekonstrukcją opraw okiennych w fasadzie od strony ogrodu.

Kolejne działania konserwatorskie winny dotyczyć wnętrza pałacu. Przede wszystkim należy wyburzyć dostawione w okresie powojennym ścianki działowe (m.in. we wschodnim skrzydle, pomiędzy pierwotnym ogrodem zimowym a kredensem – *Anrichte*; oraz po lewej stronie holu, gdzie dobudowana ścianka wydziela korytarz pomiędzy dwoma pokojami) i odtworzyć pierwotny układ pomieszczeń, również na podstawie zachowanych planów sygnowanych przez architekta. Konieczne jest przywrócenie oryginalnego wystroju łazienki, czyli odsłonięcie i renowacja zamalowanego bezprawnie fresku. Należy również usunąć współczesne panele podłogowe i odsłonić parkiety. Na sufitach i ścianach należy odtworzyć dekoracje sztukatorskie, według rysunków Cybichowskiego. Proponuje się także rekonstrukcję pierwotnej formy kominka. Fakt, iż zachowały się rozliczne szkice, przekroje i plany dla Bieganowa, wykonane przez architekta, m.in. bardzo szczegółowe rysunki boazerii, stropu kasetonowego, plafonów sufitowych i sztukaterii ściennych, kominków, drzwi i okien, stanowi okoliczność bardzo sprzyjającą ich odtworzeniu.

PODSUMOWANIE

Pałac w Bieganowie jest, jak już wielokrotnie podkreślano, wartościowym obiektem, co potwierdza najlepiej wpis do rejestru zabytków. Jest zarówno miejscem historycznym, jak i bardzo ciekawym zabytkiem na tle jakże różnorodnej stylistycznie wielkopolskiej architektury rezydencjonalnej. Analizując formę pałacu – zarówno jego plan, bryłę, rozwiązania architektoniczne, jak i elementy dekoracyjne, dostrzegamy czytelne nawiązania do „stylu krajowego” ujętego w klasycyzujące ramy, z reminiscencjami francuskiego neorenesansu. Warto zwrócić uwagę, iż mamy tu do czynienia nie tylko z okazałym pałacem, ale z całym rozległym założeniem z rozwiązaniem krajobrazowo parkiem i projektowanymi przez Stefana Cybichowskiego budynkami gospodarczymi. Z pewnością kształt rezydencji miał być manifestacją patriotycznej postawy jej właściciela, miała ona wyrastać z tradycji polskiego budownictwa wiejskiego, tak jak je opisywał Zygmunt Czartoryski, będąc jednak transformacją form architektury dworskiej na język bardziej monumentalny i reprezentacyjny. Podczas wojny i po niej pałac i całe dobra bieganowskie podzieliły losy wielu podobnych im majątków – ogołocone z wyposażenia, przekształcone w PGR, a po przemianach ustrojowych przechodzące z rąk do rąk i pozostawione bez praktycznej opieki konserwatorskiej. Jest to z pewnością bolączka polskiej zabytkowej architektury rezydencjonalnej – dwory i pałace niegdyś odebrane właścicielom, obecnie zarządzane przez państwo, które nie ma funduszy na ich należyte utrzymanie i konserwację, dzierżawione przez osoby nieświadome ich historycznej i artystycznej wartości, będące wreszcie przedmiotem wieloletnich postępowań sądowych. Skutkiem takich okoliczności pałac w Bieganowie znajduje się obecnie w stanie alarmującym i wymagającym podjęcia natychmiastowych działań, które opisano powyżej. Konieczna jest także zmiana świadomości osób zarządzających

original interior windows. The room in the east risalit on the garden side, designed as a conservatory but which was subsequently converted into a kindergarten room, needs to be restored to its original state. Window frames need to be reconstructed on the basis of the preserved drawings by Cybichowski, and recreate the walled-in window as well as reconstruct window frames in the façade on the garden side.

Subsequent conservation treatment should refer to the palace interior. Primarily, the partition walls added during the post-war period should be dismantled (e.g. in the east wing, between the original conservatory and the pantry – *Anrichte*; and on the left side of the hall where the added partition sections off a corridor between two rooms) and the original room arrangement recreated, also on the basis of the preserved plans signed by the architect. It is necessary to restore the original decor of the bathroom i.e. uncovering and renovating the fresco which has been illegally painted over. Moreover, modern floor panels ought to be removed and parquet floors uncovered. Stucco decorations should be recreated according to Cybichowski's sketches on the ceilings and walls. Reconstruction of the fireplace in its original form has also been suggested. The fact that numerous sketches, sections and plans made for Bieganowo by the architect have been preserved, e.g. very detailed drawings of wooden paneling, coffer ceilings, plafonds and wall stuccoes, fireplaces, doors and windows, is an advantageous circumstance which would greatly contribute to their recreation.

SUMMARY

As has been repeatedly emphasised, the palace in Bieganowo is a valuable object which has been confirmed by it being entered into the monument register. It is both a historic site, and a very interesting monument against the background of the stylistically varied residential architecture in Greater Poland. When analysing the form of the palace – its plan, building, architectonic solutions, and decorative elements – we can perceive legible allusions to the “national style” put into classicist frames, with reminiscences of the French neo-Renaissance. It is worth noticing that we are faced here not merely by a magnificent palace, but by a whole vast complex including a landscape park and outbuildings designed by Stefan Cybichowski. The shape of the residence must have been intended as a manifestation of the patriotic attitude of its owner, which was to grow from the tradition of the Polish rural building, as had been described by Zygmunt Czartoryski, but simultaneously transforming the forms of manorial architecture into a more monumental and formal language. During the war and after it the whole Bieganowo estate shared the fate of other such properties – stripped of all furnishings, converted into a PGR, after political transformations they passed from hands to hands and were left without any real conservation protection. It certainly is the malady of Polish historic residential architecture: manors and palaces once snatched from their owners, now managed by the state which does not have sufficient funds for their proper maintenance and conservation, leased by people unaware of their historic and artistic value, finally being the subject of lengthy legal proceedings. As a result of such circumstances the Palace in Bieganowo is currently in an alarming state requiring immediate action as described above. It is also necessary to change the awareness of people currently in charge of the residence, to make them

obecnie rezydencją, uzmysłowienie im, że mają do czynienia z obiektem zabytkowym, w którym niedopuszczalne jest przeprowadzanie samowolnych „remontów” polegających na niszczeniu elementów oryginalnych. Konieczne jest wreszcie większe zainteresowanie obiektem służb konserwatorskich, które upoważnione są do przeprowadzenia kontroli i wydania zaleceń pokontrolnych.

realise that they are dealing with a historic object in which conducting arbitrary “renovations” that destroy original elements is absolutely unacceptable. Finally, it is necessary to increase the interest of conservation services in the object, as they are entitled to carry out inspections and issue post-inspection guidelines.

tłum. V.M.

BIBLIOGRAFIA

- [1] Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, Dz. U. z 2003 r. Nr 162, poz. 1568, z 2004 r. Nr 96, poz. 959, Nr 238, poz. 2390, z 2006 r. Nr 50, poz. 362, Nr 126, poz. 875, z 2007 r. Nr 192, poz. 1394, z 2009 r. Nr 31, poz. 206, Nr 97, poz. 804, z 2010 r. Nr 75, poz. 474, Nr 130, poz. 871.
- [2] Białkiewicz J. J., *Okruchy pamięci o Rodzinie Roztoczyńskich*, Kraków 2011, s. 153-185.
- [3] Białkiewicz J. J., Błaszczuk M., *Edward Grabski. Bogu, Ojczyźnie, Rodzinie*, Bieganowo – Kraków 2012.
- [4] Łoza S., *Architekci i budowniczowie w Polsce*, Budownictwo i Architektura, Warszawa 1954.
- [5] Czarnecki W., *Cybachowski Stefan*, [w:] *Wielkopolski słownik biograficzny*, red. A. Gąsiorowski, J. Topolski, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa – Poznań 1981, s. 120.
- [6] Sobkowicz K., *Architekci Wielkopolscy: biogramy, dzieła, stowarzyszenia*, część pierwsza: lata 1886-1939, Stowarzyszenie Architektów Polskich SARP Oddział w Poznaniu, Poznań 1988.
- [7] Dworecki Z., *Poznań i poznaniacy w latach II RP 1918-1939*, Media Rodzina, Poznań 1994.
- [8] Rezler M., *Cybachowski Stefan*, [w:] *Słownik Biograficzny Wielkopolski południowo-wschodniej ziemi kaliskiej*, t. I, red. H. Tadeusiewicz, KTPN, Kalisz 1998, s. 71-72.
- [9] Topolski J., Trzeciakowski L. red., *Dzieje Poznania 1918-1945*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa – Poznań 1998.
- [10] Kondziela H., *Cybachowski Stefan*, [w:] *Polski słownik biograficzny konserwatorów zabytków*, z. 1, Stowarzyszenie Konserwatorów Zabytków, Poznań 2000, s. 14.
- [11] Gwardiak J., *Architekci i budowniczowie ziemi łomżyńskiej. Słownik biograficzny*, Łomżyńskie Towarzystwo Naukowe im. Wagów, Łomża 2003.
- [12] Wysocka A., *Kościoty projektu Stefana Cybachowskiego w Bydgoszczy i okolicach miasta*, „Kronika Bydgoska” 2008 t. XXX, Bydgoszcz, s. 259-271.
- [13] Czartoryski Z., *O stylu krajowym w budownictwie wiejskim*, Poznań 1896.
- [14] Skuratowicz J., „Styl krajowy” w budownictwie rezydencjonalnym Wielkopolski przełomu XIX i XX wieku, [w:] *Sztuka XIX wieku w Polsce. Naród-miasto*. Materiały Sesji SHS Poznań, grudzień 1977, PWN, Warszawa 1979.
- [15] Skuratowicz J., *Architektura Wielkopolski w dwudziestoleciu międzywojennym*, [w:] *Sztuka dwudziestolecia międzywojennego*. Materiały Sesji SHS Warszawa, październik 1980, PWN, Warszawa 1982, s. 257-275.
- [16] Biuletyn Informacyjny Powiatu Wrzesińskiego, nr 149 z dnia 26 kwietnia 2013.
- [17] *Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Kołaczkowo*, załącznik nr 1 do uchwały Nr XXXV/231/2010 Rady Gminy Kołaczkowo z dnia 28 września 2010 r., załącznik nr 1 do uchwały Nr XXXV/232/2010 Rady Gminy Kołaczkowo z dnia 28 września 2010 r., Kołaczkowo 2010.

¹ Na temat życia i działalności Edwarda Grabskiego zob. J. J. Białkiewicz, M. Błaszczuk, *Edward Grabski. Bogu, Ojczyźnie, Rodzinie*, Bieganowo – Kraków 2012, s. 5-19.

² Stefan Cybachowski uzyskał dyplom z architektury na Politechnice w Charlottenburgu (Königliche Technische Hochschule zu Berlin) w roku 1905. Na temat życia i twórczości Stefana Cybachowskiego zob.: W. Czarnecki, *Cybachowski Stefan*, [w:] *Wielkopolski słownik biograficzny*, red. A. Gąsiorowski, J. Topolski, Warszawa – Poznań 1983, s. 120; H. Kondziela, *Cybachowski Stefan*, [w:] *Polski słownik biograficzny konserwatorów zabytków*, z. 1, Poznań 2000, s. 14.

³ M.in. kościół św. Stanisława Kostki w Poznaniu (1930), kościół w Bydgoszczy: Matki Boskiej Nieustającej Pomocy (1926-28), św. Antoniego Padewskiego (1935), kościół NMP w Brzozie (1935), kościoły w Gołańczy k. Gniezna, Kiszewie, Rynarzewie, Ryczywole, Kuczkowie k. Pleszewa, Bruszewie, Sokolnikach k. Wrześni, Górnej Brodnicy, Jarocinie, Inowrocławiu, Lubichowie, Trzemesznie, Kruszowicy, Cielczy, Gniewkowie, Jeleńcu k. Tucholi, kościół św. Józefa w Tczewie, kościoły w Łasinie, Rybnie, Legbądzie; S. Cybachowski zajmował się również renowacją kościołów zabytkowych, m.in. katedry i kościoła franciszkanów

w Gnieźnie, także Złotej Kaplicy przy katedrze w Poznaniu. Z uwagi na dużą liczbę dzieł tego typu, K. Sobkowicz nazwał Cybachowskiego „niekwestionowanym rekordzistą projektów budowli sakralnych”, zob. A. Wysocka, *Kościoty projektu Stefana Cybachowskiego w Bydgoszczy i okolicach miasta*, „Kronika Bydgoska” t. XXX, 2008, Bydgoszcz 2009, s. 259-271.

⁴ Na temat twórczości R. Sławskiego zob. G. Klause, *Roger Sławski 1871-1963 Architekt*, Poznań 1999.

⁵ Na piętrze projektowane były pokoje gościnne oraz przeznaczone dla służby.

⁶ Z. Czartoryski, *O stylu krajowym w budownictwie wiejskim*, Poznań 1896.

⁷ Ogólne cechy dworu w „stylu krajowym”, jakie wymienia Czartoryski, to m.in. parterowa bryła (zamiast piętra autor proponuje skrzydła lub oficyny, budynki kilkupiętrowe uważa za domenę architektury miejskiej), układ typu *entre cour et jardin* z krytym gankiem od frontu, od ogrodu również ganek lub weranda; tymkowne ściany (jako opozycja wobec „obecnej mody” pozostawiania odsłoniętej cegły); dach namiotowy czteropłociowy z wystuniętym *okapem krajowym* biegnącym wokół całego budynku. Ibidem, s. 5-25.

- ⁸ Inspiracja renesansem francuskim w budownictwie rezydencjonalnym przejawiała się głównie jako tzw. kostium francuski, popularny w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XIX wieku. Jako przykłady wymienić można m.in. pałac Bagatela koło Czekanowa (przebudowany w 1879 według projektu Zygmunta Gorgolewskiego), pałac w Brodach (w stylu inspirowanym architekturą francuskich zamków renesansowych, lata 80. XIX w.), pałac w Posadowie (1870, proj. S. Hebanowski), pałac w Tarcach (1871, proj. S. Hebanowski), pałac w Zimnowodzie (1864, proj. S. Hebanowski), pałac w Zakrzewie (1867, proj. L. Ballenstaed).
W przypadku pałacu w Bieganowie mamy do czynienia z nawiązaniem do form francuskiego klasycyzującego baroku – podobne rozwiązania stylistyczne stosowali w tym czasie w swych projektach Stanisław Borecki – jako przykłady można wymienić pałace w Jarogniewicach (1893), w Objezierzu (pocz. XX w.) i w Słomowie, oraz wspomniany już Roger Ślowski – np. pałac w Wolsztynie (1911).
- ⁹ Dwór w Ludzisku został wzniesiony pod koniec XVIII w., S. Cybichowski zaprojektował dobudowany do dworu w roku 1920 portyk wsparty na jońskich kolumnach zwieńczony półokrągłym tympanonem. Inne przykłady zastosowania dachów mansardowych w wielkopolskiej architekturze rezydencjonalnej XVIII w. to np. dwór w Brzostkowie (1781), dwór w Gryżynie (1793), dwór w Mikoszkach (koniec XVIII – pocz. XIX w.), dwór w Prusimiu (2 poł. XVIII w.), dwór w Ujeździe (XVIII w., przebudowany w poł. XIX w.).

- ¹⁰ Stanisław Borecki często posługiwał się w swej twórczości motywami nawiązującymi do klasycyzmu francuskiego. W tym samym stylu projektował również wspomniany Roger Ślowski, np. pałac w Wolsztynie (1911).
- ¹¹ Podobne formy prezentuje np. pałac w Czaczu (przebudowany w latach 1911-1912 według projektu Mariana Andrzejewskiego) czy późniejszy pałac w Chociczy (1920).
- ¹² Na temat *stylu krajowego* zob. J. Skuratowicz, „Styl krajowy” w *budownictwie rezydencjonalnym Wielkopolski przełomu XIX i XX wieku*, [w:] *Sztuka XIX wieku w Polsce. Naród – miasto*. Materiały Sesji SHS Poznań, grudzień 1977, Poznań 1979.
- ¹³ *Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*, Dz. U. 2003, Nr 162, poz. 1568; Dz. U. 2004, Nr 96, poz. 959, Nr 238, poz. 2390; Dz. U. 2006, Nr 50, poz. 362, Nr 126, poz. 875; Dz. U. 2007, Nr 192, poz. 1394, Dz. U. 2009, Nr 31, poz. 206, Nr 97, poz. 804; Dz. U. 2010, Nr 75, poz. 474, Nr 130, poz. 871, Art. 4, pkt 1, 2, 3, 5.
- ¹⁴ *Ustawa...*, Art. 5, pkt 3, 4.
- ¹⁵ *Ustawa...*, Art. 36, pkt 1, ppkt 1, 11.
- ¹⁶ *Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Kołaczkowo*, załącznik nr 1 do uchwały Nr XXXV/231/2010 Rady Gminy Kołaczkowo z dnia 28 września 2010 r., załącznik nr 1 do uchwały Nr XXXV/232/2010 Rady Gminy Kołaczkowo z dnia 28 września 2010 r., Kołaczkowo 2010, s. 66-67.

Streszczenie

Pałac w Bieganowie, wzniesiony w latach 1914-16 dla hrabiego Edwarda Grabskiego według projektu cenionego poznańskiego architekta, inż. Stefana Cybichowskiego, utrzymany w stylu łączącym elementy neoklasycyzmu francuskiego z formami „stylu narodowego”, prezentuje wysoką klasę artystyczną i jako taki bez wątpienia jest wartościowym zabytkiem wielkopolskiej architektury rezydencjonalnej. Dobra bieganowskie po II wojnie światowej znacjonalizowano na podstawie dekretu PKWN z 6.09.1944 r. i przekształcono w PGR (Kombinat PGR Bieganowo), po 1989 r. w Gospodarstwo Rolne Skarbu Państwa Bieganowo „Biegrol” sp. z o.o. i spółkę „Bieganowo Poland”, następnie Agencję Nieruchomości Rolnych OT Poznań, a obecnie wydzierżawiono Gospodarstwu Rolno-Hodowlanemu Jadwigi Szafarek z Zieleńca. Zabytkowy pałac do dziś pozostaje własnością i pod zarządem Agencji Rolnej Skarbu Państwa. Rezydencja ta, pomimo iż wpisana w roku 1973 do rejestru zabytków (pod numerem 1444/A), a więc oficjalnie objęta szczególną opieką konserwatorską, znajduje się niestety w opłakanym stanie. Materia zabytkowa niszczeje nie tylko na skutek wpływu czasu, ale i nieumiejętnego obchodzenia się z nią przez kolejnych użytkowników, którzy nie wykazują zainteresowania przeprowadzeniem kosztownych prac remontowych i ograniczają się do realizowania wątpliwych pod względem konserwatorskim robót we wnętrzu. Tu jednak powinien w swych ustawowo określonych kompetencjach wkroczyć Wojewódzki Konserwator Zabytków, wydać należne decyzje i nakazy oraz dopilnować ich realizacji, szczególnie że zły stan obiektu jest Urzędowi Ochrony Zabytków wiadomy. Celem niniejszego opracowania jest zwrócenie uwagi na szczególną artystyczną i historyczną wartość pałacu w Bieganowie, na stan jego zachowania, z postępującą destrukcją i w najwyższym stopniu niewłaściwymi pod względem konserwatorskim działaniami podjętymi w ostatnich latach, oraz nakreślenie konserwatorskiego planu ratowania tego znakomitego zabytku.

Abstract

The palace in Bieganowo, erected in the years 1914-16 for Count Edward Grabski according to the project of a valued architect from Poznań, engineer Stefan Cybichowski, designed in the style combining elements of French neo-classicism with forms of the “national style”, represents a high artistic standard and as such is undoubtedly a valuable monument of Greater Poland residential architecture. After World War II, the Bieganowo estate was nationalised on the basis of a PKWN decree issued on 6.09.1944 and converted into a PGR (State Agricultural Farm Bieganowo); after 1989 it was turned into Agricultural Farm owned by the State Treasury, Bieganowo “Biegrol” sp. z o.o. and a joint venture “Bieganowo Poland”, then by the Agricultural Property Agency OT Poznań, and currently it has been leased to an Agricultural-Breeding Farm of Jadwiga Szafarek from Zieleniec. The historic palace is still the property and under the management of the Agricultural Agency of the State Treasury. The residence, although entered into the Heritage Register in 1973 (number 1444/A), so officially under particular conservation care, is unfortunately in a lamentable state. The historic substance is deteriorating not only with the passage of time, but also because of its incompetent treatment by subsequent users who are not interested in carrying out costly restoration work and stick to realising work on the interiors, rather dubious from the conservation point of view. However, the Voivodeship Monument Conservator should take a stand here using his lawful competence to issue appropriate decisions and orders, and ensure their realisation, especially since the poor state of the object is known to the Monument Protection Office. The aim of this study is drawing attention to the outstanding artistic and historic value of the palace in Bieganowo, its state of preservation, progressing deterioration, highly improper activities – from the conservation point of view – carried out in recent years, and outlining a conservation plan for saving this magnificent monument.